

szerző által szépen, pontosan bemutatott grafikonok, táblázatok. A könyv gazdag információkban, alapos elemzés és objektív megközelítés jellemzi.

Fontos olvasnivaló, mert figyelmeztet, ne féljünk attól, hogy az államnyelv kiváló ismerete az asszimiláció fele viszi a romániai magyar kisebbséget, hanem arra törekedjünk, hogy a két nyelv egyformán magas presztízsértékét kialakítsuk, megőrizzük. Így valóban kognitív előnyökhöz juttat a nyelvek és a kultúrák integrációja.

BIRÓ ENIKŐ

Sapientia EMTE
Marosvásárhelyi Kar
Marosvásárhely/Târgu Mureș,
Calea Sighișoarei 2
biroeniko@gmail.com

TÖRÖK ZSUZSA (szerk.), *Női identitás és szerzőség a hosszú 19. században*

TÖRÖK ZSUZSA (szerk.) 2019. **Nőszervezők a 19. században: lehetőségek és korlátok.** Reciti konferenciakötetek 4. reciti, Budapest, 376 l.

TÖRÖK ZSUZSA (szerk.) 2020. **Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság 1820–1920.** Reciti konferenciakötetek 9. reciti, Budapest. 374 l.

TÖRÖK ZSUZSA (szerk.) 2022. **Női íráshasználat és kéziratos kultúra a hosszú 19. században.** Reciti konferenciakötetek 18. reciti, Budapest. 289 l.

Nyugaton a női íráskutatásnak komoly hagyománya van, néhány éve azonban Európa keletibb részén is élénk érdeklődés kíséri figyelemmel a női alkotók szövegeit. Recenzióknak tárgya három konferenciakötet; azoknak a konferenciáknak a szerkesztett változatai, amelyeket a budapesti Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete 2017 óta rendez a 19. századi női írásra fókuszálva. A két évente megrendezett konferenciák előadásainak tanulmányja bővített változatát Török Zsuzsa szerkeszti köteté, és a budapesti Reciti Kiadó publikálja.

Mindhárom kötet szerkezeti felépítéséről a tartalomjegyzék tájékoztat: a bevezető részt a tematikus alfejezetek követik, ezek után található a névmutató és a kötet szerzőinek rövid bemutatása. A bevezető egy felvezető részt, korrajzot és a kronologikus sorrendbe szerveződő tanulmányokat tartalmazza. A konferencián előadók nem minden esetben publikálják a kötetekben tanulmányukat, de az évek során többen visszatérő szerzőnek bizonyultak, hozzájárulva a 19. századi női kultúra újabb eredményeinek megismertetéséhez.

A *Reciti* könyvsorozat 2019-ben megjelent, negyedik tanulmánykötete a rendezvényével megegyező, *Nőszervezők a 19. században: lehetőségek és korlátok* címet kapta. A borítón felhasznált kép, *Magyar írónők arcképcsarnoka*, 1862-ből reflektál a tanácskozás előadásaira. A kötetbe a konferencia előadásai közül 17-nek szerkesztett változata került be, hat tematikus egységre bontva. A 19. századi női szerzőség kérdéskörének vizsgálata követhető itt, az irodalom-, sajtó- és társadalomtörténeti folyamatokkal való szoros összefüggésben. A konferencia és a kötet célja a fentebb említett mellett a női alkotás korabeli társadalmi-kulturális funkcióinak és változatainak feltárása, a köztük levő összefüggésekre való rávilágítás. A kötetindító tanulmányok a *Női esztétikák és kritikus nők* fejezetben jelennek meg: Balogh Piroska a női nem műélvezői szerepkörét boncolgatja, Fekete Norbert azt vizsgálja, hogy a Takáts Éva kritikusai fellépésével generált vitában kik voltak a hozzászólók és hogyan reagáltak a

recenzens megállapításaira, Fórizs Gergely Christian Oeser német nyelvű, fiatal lányoknak szóló – Németországban számtalan kiadást megért – esztétikáját mutatja be. A *Reformkori firkászok* című rész ugyancsak három tanulmányt közöl. A dolgozatok középpontjában álló „firkászok” (Wesselényi Polixéna, Slachta Etelka és Pulszky Teréz) nem hagyományos írói pályafutás nőalakjai. Kucserka Zsófia John Paget és Wesselényi Polixéna egymást keresztező életútját kíséri figyelemmel: a férfi a szabadságharcban átélteket vetette papírra, felesége az olasz és svájci utazásai során szerzett élményeit örökítette meg, férje biztatására. Katona Csaba az írói identitás kérdéskörét vizsgálja Szekrényessy Józsefné Slachta Etelka évtizedeken át vezetett naplóiban. Varga Zsuzsanna írásának középpontjában Pulszky Teréz (Therese Walter) emlékiratai állnak – a bécsi bankárlány Szécsénybe ment férjhez, majd Kossuth Lajos londoni megbízottjának (Pulszky Ferencnek) feleségeként teremtette meg a magyar érdekeket képviselő, emigráns magyar írói identitását.

A *Drámaírók és színésznők* című tematikus részben Czibula Katalin két tanulmánya három magyar hölgy: Wesselényi Zsuzsanna, Rudnyánszky Karolina és Újfalvy Krisztina drámafordításaira hívja fel a figyelmet. Bulyovszkyné Szilágyi Lilla irodalmi alkotásainak nőalakjait Bartha Katalin Ágnes vizsgálja. A következő négy tanulmányt tartalmazó alfejezet címe *Kapcsolatok és hálózatok*. Bulyovszkyné itt mint verselő nő jelenik meg Szendrey Júlia, Majthényi Flóra, Malom Lujza, Wass Ottilia mellett – Gyimesi Emese publikációjában; Szilágyi Zita Mária egy korabeli brüsszeli sajtótudósító, Jósika Júlia tevékenységére irányítja a figyelmet. Török Zsuzsa a digitális technológia segítségével – a ProQuest adatbázis révén – fedi fel a *The Scotsman* külföldi tudósítójának kilétét; feltevését, hogy Wohl Stefánia rejtőzik a *Hungarian correspondent*ként vagy az *Occasional correspondent*ként jegyzett cikkek mögött, meggyőzően bizonyítja. Czóbel Minka francia nyelven publikált *Lélekvándorlás* (*La Migration de l'âme*) című kéziratának nyelvét, a fordító kilétét, valamint a fordítás körülményeit Kecsmár Szilvia elemzi.

A *Példaképek és identitások* fejezet tanulmányai a női identitás és a női írás összefüggéseire világitanak rá: elsőként Mlakár Zsófia révén, Herman Ottóné Borosnyay Kamilla feljegyzéseit tartalmazó gyűjteménye olvasatában. Nahida Remy (Nahida Ruth Lazarus) zsidó nőírónál és könyve fordítójánál, a nagyváradi ortodox zsidó hitközösséghez tartozó Krasznainé F(rankl) Marinál vizsgálja Frauhammer Krisztina az írást mint a feminin identitás és modellalkotás eszközt; Steinmacher Kornélia pedig hat hősnő életrajzán keresztül figyeli meg azt, hogyan teremt Beniczkyné Bajza Lenke *Leányok tükre* című kötetében homogén nőképet – a korabeli nőalakok pedig miért tölthetik be „mintaszerűen” a társadalom által számukra kijelölt szerepköröket (anya, hitves, gazdasszony, honleány). E kötetet a folklorisztika kutatási területéhez tartozó két tanulmány zárja. Gulyás Judit kérdése, hogy *Női műfaj volt-e a mese?* Tanulmánya a mesetudás birtokosait mutatja be a magyar és európai modernitás irodalmában; Mikos Éva *fehértéprajza* a női folklórelőadó helyét kíséri figyelemmel az adatközlő emancipációjának folyamatában. A kötet szerkezete kronologikus, a tanulmányok tematikus egységek köré szerveződnek; az értekezések különféle témakörökben reflektálnak a női írás változataira és a nőkkel kapcsolatos koncepciókra a vizsgált időszakban. A színvonalas alkotások alapos szakirodalmi jártasságot, aprólékos forráselemzést és olyan fejtegetéseket tartalmaznak, amely további kutatások lehetőségeit jelzik.

2019-ben újabb konferenciára került sor, eredménye új kötet, ez 2020-ban jelent meg *Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság 1820–1920* címet kapta. A borítóra korabeli periodikákat, a *Honderüt* és a *Regélőt* kézben tartó hölgyeket ábrázoló divatkép

került, a *Regélő Pesti Divatlap* 1843-as évfolyamából. A Reciti sorozat e 9. kötetében tizenhárom tanulmány szerepel, a kutatók a női írás és az időszaki kiadványok kapcsolatát vizsgálják az almanachoktól a 20. század eleji sajtóig. A kötetnyitó tanulmányok a reformkori kiadványokat nőreprezentációit vizsgálják: Bódi Katalin arra keresi a választ, hogy az éves kiadványok összeállításában milyen jelentőségük volt a nőknek szerzőként, a közlemények tárgyaként, illetve olvasóként. A női olvasóközönséghez szóló *Hébe* szöveg- és képelemzéseiből az almanach nőképe körvonalazódik. A *Reformkori kiadványok* sorából nem hiányozhat az *Aurora*, amelynek eszményi nőreprezentációját Bodrogi Ferenc Máté vizsgálta. Nagy hangsúlyt fektetett a jegyzetelésre, a lábjegyzetek sokasága azonban – szám szerint 147 – szétaprózza az írást, ezáltal nehezebben követhetővé válik az Aurora és az Uránia nőideáljainak alakja. Fazekas Júlia a különböző olvasórétegeknek szánt rovatok egymás mellé rendezése és kontextualizálása mentén arra figyel, hogyan pozicionáltak a nőket az 1840-es évek divatlapjai (a *Regélő Pesti Divatlap*, a *Pesti Divatlap*, a *Honderü* és az *Életképek*). A konferencia témaköréből ezúttal sem hiányoznak a *Mesék és periodikák*. Gulyás Judit a sorozat visszatérő szerzője, Hans Christian Andersen meséinek hazai 1840 és 1858 közötti fogadtatása történetét tárja fel. Domokos Mariann nemcsak Vachott Sándorné Csapó Máriát mutatja be a 19. századi magyar gyermek-és ifjúsági irodalom területén kifejtett munkássága mentén, hanem a dán író és a német Grimm-testvérek meséinek Vachottné által készített, magyar nyelvű fordítását is. Érvelése szerint Vachottné szerepe nem „másodrendű jelentőséggel bír” az alakuló gyermek-és ifjúsági irodalom terén, hiszen a korban ifjúsági művekre igény volt. A *Lapszerkesztők* tematikus rész Bozsoki Petra a *Családi Kör* sikerének és megszűnésének lehetséges okaival foglalkozik; majd a sorozatszerkesztő Török Zsuzsa egy újabb kutatási témával jelentkezik, azt vizsgálja, hogyan viszonyul a házi környezetből nyilvánosságba kilépett Vachott Sándorné nőképe az írói és szerkesztői szerepkörök mentén; Mészáros Zsolt pedig a szerkesztői szerződések alapján vizsgálja – az *Athenaeum* által kiadott *Magyar Bazár* kapcsán – a kiadó–szerkesztő viszonyt. A kiadónak nem okozott gondot – egyetérthetünk a szerzővel –, hogy nőkkal tárgyaljon, akiknek megélhetést és karriert is biztosított. A kötet *Újságírás, kalendárium, sajtóhasználat* témakörébe három értekezés tartozik: ez alkalommal Kerpics Judit kíséri figyelemmel a sokszínű szerző, Jósika Miklósné Podmaniczky Júlia életvezetési- és divattanácsadó cikkeket, amelyeket kertészeti cikksorozata egészít ki. Mikos Éva és Mlakár Zsófia ebben a kötetben is publikál; az előbbi a nyomtatott periodikák világába nyújt betekintést, a kalendáriumszerkesztő (Kuliffay Edéné) Benczik Irma karrierjét elemzi, Mlakár Zsófia pedig újabb adalékokat szolgáltat Herman Ottóné Borosnyay Kamilla írói pályája ismeretéhez Herman Ottóné gyűjtőnaplója és lapkivágatai alapján. A *Nők, sajtó és társadalom a 20. század elején* című zárófejezet szerzői közül Sárai Szabó Katalin a női munkavállalás diskurzusát értelmezi a 19. század második felétől az I. világháborúig tartó időszak sajtótermékeiben, Czeferner Dóra a *Nő és a Társadalom* mögött álló lapkiadó társaság működése mellett Schwimmer Rózsa szerkesztői munkáját rekonstruálja levéltári források alapján. Tanulmányában számos kérdésre keresi a választ és jelzi, hogy a kutatás közben is egyre több a felmerülő kérdés, szükséges a téma továbbgondolása. Az itt közölt munkák is precíz filológiai elemzésről tanúskodnak, számos forrást (hírlapot, folyóiratot, füzetes nyomtatványt) és kéziratos szöveget vizsgálnak – módszertani előfelvetések mentén. A kötet célkitűzéséhez igazodnak a szerzők, a kifejezetten nőknek szánt időszaki kiadványokat helyezik fókuszba és a 19. századi írónők életpályáját, szövegeit és publikációs stratégiáit követik nyomon a korabeli sajtóközeggel összefüggésben.

A konferenciasorozat harmadik rendezvényére 2021-ben került sor, ez is számos női írással foglalkozó kutatót bevonzott, fórumot és szakmai eszmecsereét biztosítva. A létrejött kiadvány a Reciti 18. kötete, címe a *Női íráshasználat és kéziratok kultúra a hosszú 19. században*. A 2022-ben kiadott könyv borítóján divatkép látható, a *Honderü* 1847-es évfolyamából. A négy tematikus egységbe rendezett 10 tanulmány a női íráshasználat különböző megnyilvánulási formáira és funkcióira reflektál a hosszú 19. században. A *Társas szöveghasználat* alegység első munkája Csörsz Rumen Istváné, aki azt mutatja be, hogy a nők milyen módon és milyen szerepekben jelennek meg a kéziratok közköltészetben a 18–19. század fordulóján; a tanulmányt illusztráló jó minőségű színes képek nívósabbá teszik a kötetet. Mészáros Gábor munkája a rövid életű Göcseji Helikonként emlegetett (Zala vármegyei, Petrikeresztúrhoz kötődő) költői csoportosulás tevékenységét és szerepét vizsgálja. Érvelése alátámasztására a társaság női tagjai, Dóczy Terézia, Kazinczy Klára, Tuboly Erzsébet és Tuboly Rozália műveiből is idéz a szerző. A második egység – *Én- és közösségrepresentáció* – három női szerzője közül Kucserka Zsófia, Kölcsey Antónia naplója és Ábrányiné Katona Clementina publicisztikája összehasonlító elemzésével van jelen a kötetben; az anya idealizált nőalakká válik lánya visszaemlékezései nyomán és a publicisztikák által a nyomtatott nyilvánosság látókörébe kerül. A második tanulmány szerzője, Domokos Mariann egy kevésbé kutatott forrásanyag: a 19. századi kéziratok ételreceptek társadalomtörténeti szerepét vizsgálja. Ezek a tipikusan női írások a hagyományosan női szerepkör részeként értelmezhető tevékenységekhez kötődnek, a gasztronómiai tudás anyáról lányra nemcsak a szóbeliség révén, hanem írásos formában is hagyományozódik. E kutatás arra irányult, hogy a gyűjtemények, füzetek, szakácskönyvek milyen módon illeszkednek a folklorisztikai kutatások sorába. Czöbel Minka naplója 1914-es bejegyzései értelmezésével Kapus Erika immár kanonizált szerzők (pl. Király István, Kertész Imre, Szabó Magda, Radnóti Fanni, Polcz Alaine, Janikovszky Éva stb.) énelbeszélései sorába helyezi a naplót. Az átélt háborús traumák aktuális állapotot idéznek fel. Az *Írás és emlékezés* harmadik tematikus egység központi alakjai Majthényi Flóra és Lövei Klára. (Lingvay Julianna a vezetéknevű különféle írásmódjai közül – Lövey, Lövey, Lövei, Löwey, Leövey – a Lövei alakváltozatot használja.) A két tanulmány a női íráshasználat összefüggéseit vizsgálja a kéziratosság és a nyomtatás médiuma révén; Török Zsuzsa egy kéziratban maradt verseskönyv, Lingvay Julianna pedig levéltextusok és a nyomtatott nyilvánosságnak szánt szövegek által az emlékezés kontextusaira és funkcióira is rámutat. A kötet utolsó tematikus egységének címe *Kommunikáció és közösségteremtés*. Somogyi Gréta gróf Mikó Imre és Rhédey Mária grófnő mint házaspár levelezésében körvonalazódó feleség- és anyaszerepeket elemzi. Dede Fanciska azt vizsgálja, milyen szerepkörökben szólaltak meg a Justh Zsigmond köré szerveződő női levelezőtársak. A kötetet záró tanulmányában Fedeles-Czeferner Dóra magyar, német, angol nyelven (is) írott levelek nyomán mutat rá Schwimmer Rózsa közösségteremtő erejére. A szerző távlati tervei között szerepel egy Schwimmer-életrajz elkészítése, amelynek előfeltétele a kontinensek (Európa–Amerika) közötti utazás és számos idegen nyelv ismerete. (A kutatónak nemcsak értenie kell a magyar, német és angol nyelvet, hanem a német gótbetűs kézírás specialistájának is kell lennie ahhoz, hogy a levelezést teljes egészében feltárja.) A 18. kötet szerzői a korabeli kéziratok kultúrában való női részvételre, a kéziratosság és nyomtatott kultúra közti egyensúlyozásra és ennek változó funkcióira vizsgálják rá. A kutatók utalnak a már meglévő kutatásaikra és új utakat is kijelölnek.

A kötetek legfontosabb jellemzője a 19. századi női írásra fókuszáló szemlélet, szerintem a sorozat utóbbi kötete a legnívósabb, az önállóan publikált szövegek mellé színes illusztrációk is kerülnek. Az előszó mindhárom kötetben felvezeti a kötetek tematikus vezérelvét, kérdéseket

tesz fel és hangsúlyozza a nőknek a magyar kultúrában betöltött döntő szerepét. A korban számos vitát generált e női szerepkör értelmezése a magánéletben és a társadalmi megnyilvánulások alkalmain. A feleség, anya, honleány, emancipált nő, esetenként vénkisasszony vagy özvegy is szerephez jut a sajtóirodalom expanziója révén; ily módon egyre több nő vesz részt a szövegek termelésében és fogyasztásában. Török Zsuzsa irodalomtörténész, a szerkesztő mindhárom kötetben tartalmi egységbe rendezi a konferencia tapasztalatait. A tanulmányok nemcsak irodalomtörténeti folyamatokat mutatnak be, hanem a sajtó-, színház-, és társadalomtörténeti forrásfeltárás szerves részévé válnak. Közös bennük a változatos szerepkörökben megjelenő női pályák értelmezése, a tudományos eredmények nívós publikálása, a széleskörű és aprólékos forráselemzés és egy markáns szerzői kör jelenléte. A konferenciák részvételi arányából, majd a kötetekben publikálók közül kitűnik az egyre intenzívebb női jelenlét, a 21. században többségében a nők foglalkoznak a 19. századbéli kéziratos és nyomtatott kultúrában fellelhető női írásokkal. Az itt elhangzottaknak, a publikált tanulmányoknak utóéletük van. Egy példát emelnék ki: Somogyi Gréta, a Hadtörténeti Intézet munkatársa Liphay Endre történésszel közösen rendezte sajtó alá Mikó Imre levelezését feleségével. *„Édes Imrém! Lelkem, Márikóm!”* című leveleskönyv 2021-ben jelent meg az OSZK – KMMK – EME közös kiadásaként. A kötetekből hiányzik egy összesített bibliográfia, amely a témával foglalkozók számára eligazítást nyújthatna, de a tanulmányírók – különösen a 18. kötetben – számos újabb kutatási javaslattal állnak elő: *„Jelenleg is több kutató fontosnak tartja a lejeuni célkitűzést: minél több, levél- és kéziratárak mélyén porosodó napló kerüljön olvasható formában a nyilvánosság elé, s többen publikálnak tanulmányokat is kifejezetten a nők, nőírók és a naplóírás viszonyáról, illetve a női élettörténetek kutatása terén is számos kiváló kötet látott napvilágot.”* (2021: 102) Hogy a kutatások ne csak a szakma, hanem a nagyközönség számára is hozzáférhetővé váljanak, a Reciti Konferenciák köteteit a kiadó honlapjáról vágójelek nélkül is le lehet tölteni. (<https://www.reciti.hu/category/reciti-konyv/rekonf>)

JAKAB IMOLA

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Hungarológia Doktori Iskola
Kolozsvár/Cluj Napoca, Horea 31
imola.jakab@stud.ubbcluj.ro